

UDK 902(497.5Sisak)“18”
929Tkalčić, I. K.
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 2. 3. 2013.
Prihvaćeno za objavljivanje: 30. 4. 2013.

PIONIRSKA ULOGA IVANA KRSTITELJA TKALČIĆA U RAZVOJU SISAČKE ARHEOLOGIJE U DRUGOJ POLOVICI 19. STOLJEĆA

Vlatka VUKELIĆ, Zagreb

Dosad je već mnogo napisano o životu i djelu Ivana Krstitelja Tkalčića. U analizi njegova doprinosa hrvatskoj arheologiji autori su se uglavnom referirali na njegova objavljena povijesna djela. Međutim, dio njegove rukopisne ostavštine, koji se danas čuva u Arheološkom muzeju u Zagrebu, ostao je kritički neobrađen i u hrvatskoj historiografiji neobjavljen. Ovdje će se stoga obraditi segment koji je vezan za Tkalčićeva terenska arheološka istraživanja u Sisku u drugoj polovici 19. stoljeća. O tim istraživanjima Tkalčić izvještava u korespondenciji i dopisima s velikanima hrvatske povijesne znanosti i arheologije Ivanom Kukuljevićem Sakcinskim, Mijatom Sabljarem i Šimom Ljubićem.

KLJUČNE RIJEČI: *Sisak, Siscija, arheologija, druga polovica 19. stoljeća, Ivan Krstitelj Tkalčić.*

Uvod

Iako je bogato vrelo informacija, arheološki rad na terenu iz razdoblja 19. st. potpuno je zaboravljen i zanemaren. Hrvatski povjesničar Ivan Krstitelj Tkalčić (Zagreb, 4. svibnja 1840. – Zagreb, 11. svibnja 1905.) dolazi u Sisak 1861. godine. Formalno je u ovom gradu po nalogu nadbiskupa Jurja Haulika, koji mu je omogućio i školovanje,¹ obavljao kapelansku službu² od 1862. do 1867. da bi potom bio imenovan članom Zbora prebendara zagrebačke prvostolnice 10. listopada 1867.³ Kako je kapelanskom dužnošću bio svakodnevno upućen na rad s ljudima, iskazavši im vlastite interese, vrlo brzo stječe njihovu naklonost

¹ Usp. Agneza SZABO, »Političke i društvene prilike u vrijeme djelovanja Ivana Krstitelja Tkalčića i njegov doprinos povijesti glavnoga grada Zagreba«, *Život i djela Ivana Krstitelja Tkalčića. Zbornik radova*, Zagreb, 2006., str. 19.

² Ivan Krstitelj Tkalčić zaređen je za svećenika 7. rujna 1862. Opširnije vidi u: Janko BARLE, »Ivan Krstitelj Tkalčić« (nekrolog), *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva: organ Arheološkoga odjela Narodnoga muzeja u Zagrebu* (dalje: *VAMZ*), god. 8, br. 1, Zagreb, 1905., str. 166.

³ Opširnije vidi u: Janko BARLE, »Ivan Krstitelj...«, str. 165-171.

što se tiče čuvanja starina na sisačkom terenu. »Kapelanska služba u Sisku mu je uz njegove dosta napore zvanične poslove pružala mnogo utjehe, jer ga je svaki korak sjećao na slavnu prošlost toga grada i obilni rimski spomenici privezali ga na proučavanje starina.«⁴ Od 1882. do 1892. godine Tkalčić je obnašao službu knjižničara tadašnje Jugoslavenske akademije u Zagrebu te od 1882. do 1896. službu arhivara u Akademiji. Zaslužan je za izdavanje mnogih povijesnih radova. Proučavao je povijest grada Zagreba i zagrebačke nadbiskupije.⁵

Tijekom pet godina (1862. – 1867.) provedenih u Sisku proučavao je povijest starorimske Siscije, kako na temelju pisanih knjiga tako i na temelju arheoloških nalaza koje je sam našao i prikupio. O svojim istraživanjima objavio je nekoliko rasprava: *Grad Sisak* (Davnica, koledar i ljetopis Društva Svetojeronimskog za prostu godinu 1883., Zagreb 1882., 112-140; pretisak, Sisak 1991., 281-307), *Crta o bivšoj sisačkoj biskupiji* (Katolički list 55/1904., br. 17, 197-198; br. 18, 208-210; br. 19, 220-221; br. 20, 232-234; pretisak, Sisak 1991., 313-334), *Sisačke starine u pogibelji* (*Domobran* 2/1865., br. 121, od 27. svibnja 1865.), *Rieč o godini Kvirinove smrti* (Zagrebački katolički list 17/1866., br. 23, 180-181) i *Tri nova obretna rimska groba u Sisku* (*Pozor* 6/1867., br. 9, od 11. siječnja 1867., 31-32).⁶ Vjerojatno mu je najpoznatije prozno djelo »povjesnička pripovijest« *Severilla ili slika iz progonstva kršćanah u Sisku*.⁷ S obzirom na djela koja je pisao, teme kojima se bavio, a osobito po ozbiljnosti u raščlambi i zaključivanju, Tkalčića ubrajamo u zaslužne i istaknute pionire hrvatske arheologije.⁸ Rezultati njegovoga rada imaju trajnu vrijednost sve do danas.

U jednom svojem izvješću iz Siska iz 1864. godine piše: »Kad nisu htieli za to brinuti naši pradjedi i zemljaci, daklem kad su oni zanemarili, treba da se potomci njihovi pobrinu...«⁹ Ovdje je jasna uloga koju je Tkalčić sam sebi namijenio što se tiče starina na sisačkom području, ali i šire. Svjestan preuzete uloge, ali i situacije na sisačkim arheološkim terenima, Tkalčić će zavapiti: »Da, što još više, ako nam zemlja plugom il motikom uvrijeđena, pokazuje u svojoj utrobi slijede stopa rimskih, to se malo ili ništa na njih ne obazira, već takove spomenike kao kakove krivce rinu iz tmine u veću tminu, da i mnoge je mrak zaboravnosti zauvijeke prikrio.«¹⁰ To je vjerojatno najistinitija, a svakako najzanimljivija rečenica o stanju očuvanja starina na hrvatskim prostorima sredinom 19. stoljeća.

⁴ *Isto*, str. 166.

⁵ Opširnije vidi u: Agneza SZABO, »Političke i društvene prilike...«, str. 16-32.

⁶ Opširnije vidi u: Marija BUZOV, »Ivan Krstitelj Tkalčić kao arheolog«, *Život i djela Ivana Krstitelja Tkalčića. Zbornik radova*, Zagreb, 2006., str. 197-228.

⁷ Radnju te povijesne pripovjedi Tkalčić je smjestio u 4. stoljeće, dok je samo djelo napisao 1866. godine. Usp. Janko BARLE, »Ivan Krstitelj...«, str. 167. Knjigu je posvetio svojem župniku Franji Schloissniggu. Usp. Agneza SZABO, »Političke i društvene prilike...«, str. 25.

⁸ Nužno je istaknuti kako Ivan Krstitelj Tkalčić nije bio školovani arheolog, jer je Katedra za arheologiju i povijest umjetnosti u Zagrebu osnovana tek 1878. godine.

⁹ Dopis Ivana Krstitelja Tkalčića od 27. srpnja 1864. godine, Dossier Siscija, *Sisak od 1936-1959*, 42/26, Arheološki muzej u Zagrebu (dalje: AMZ).

¹⁰ Ivan Krstitelj TKALČIĆ, *Severila ili slika iz progonstva kršćana u Sisku. Historična pripovijest iz četvrtog stoljeća*, Sisak, 32003., str. VI.

Pioniri arheologije

Prve amaterske arheološke vijesti s područja Siska donose Wolfgangus Lazius i grof Luigi Marsigli, koji su u 16. st., odnosno 18. st. u pismu i slici zabilježili konture i spomenike antičkog grada koje su imali prilike vidjeti na terenu. Međutim, prve će sustavnije podatke o tim starinama donijeti rijetki školovani domoljubi i zaljubljenici u antičku povijest: Matija Petar Katančić (1750. – 1825.), Andrija Blašković (1726. – 1796.) i Adam Baltazar Krčelić (1715. – 1778.). Njihova promišljanja o antičkoj povijesti hrvatskih krajeva bila su idealna podloga za novu generaciju znanstvenika koja je spletom društveno-političkih okolnosti dobila zadaću predstaviti nacionalni identitet u času stvaranja nacionalne povijesti. Nekolicina njih posvetila je velik dio svog istraživanja razjašnjavanju pitanja topografije antičke Siscije i njezinoj arheološkoj baštini.

Riječ je o Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom (1816. – 1889.), Mijatu Sabljaru (1790. – 1865.), Ivanu Krstitelju Tkalčiću (1840. – 1905.), Šimi Ljubiću (1822. – 1896.) i Josipu Brunšmidu (1858. – 1929). Oni su uvidjeli važnost i nužnost sustavnog vođenja bilježaka prilikom istraživanja arheološkog tipa (što se dakako ne odnosi samo na sisačke arheološke lokalitete), koja su do početka 20. stoljeća pretežno slučajna, kako bi se iz raznolike i bogate ostavštine mogli stvoriti konkretni zaključci. Osim o pronađenim starinama, od kojih su danas mnoge izgubljene, njihove bilješke daju i podatke o nekoliko stranih sakupljača starina koji su tijekom 19. stoljeća viđeni u Sisku, te upozoravaju na činjenicu da su najbolji primjerci starina mahom izvezeni iz Hrvatske kako bi obogatili bečke, peštanske te neke njemačke i talijanske muzejske zbirke. To je pitanje historiografski gotovo potpuno neobrađeno. Nastojeći stvoriti nacionalni identitet, Ivan Kukuljević Sakcinski, Mijat Sabljar, Šime Ljubić i Ivan Krstitelj Tkalčić osjećali su društvenu, kulturnu i političku potrebu proučiti i objelodaniti nacionalnu povijest, pa će se nastaviti njihov pojačan profesionalni i znanstveni interes za Siskom/Siscijom, jednim od najvažnijih gradova Zapadnog Rimskog Carstva na hrvatskim prostorima. Tako će se upravo njihovim utjecajem formirati društva i institucije (Društvo za jugoslavensku povjestnicu i starine, Narodni muzej u Zagrebu), koja započinju sa sustavnom obradom i klasifikacijom starina na sisačkom terenu. Idealna podloga za takva istraživanja bile su sve veće graditeljske intervencije u urbanoj jezgri Siska, koja se prilagođavala novim gospodarskim potrebama (izgradnja željeznice 1862.). Svi spomenuti tada na terenu djeluju kao prvi »stručni arheolozi« koji vode istraživanja radi bilježenja, konzervacije, pa i prezentacije zatečene arheološke baštine.¹¹ No, kako su po zvanju i povjesničari, upuštaju se često i u povijesne rasprave o važnosti i značaju Siscije, koje bivaju dodatno potkrepljene stručno obrađenim arheološkim nalazima.

Međutim, pojačanom izgradnjom u sisačkoj urbanoj jezgri dolazi do krajnjeg iskorištavanja antičke arheološke građe za izgradnju novovjekih zgrada velikih dimenzija bogate trgovačke elite, većinom inozemna podrijetla. Tako su vrjednije starine koje nisu uzidane

¹¹ Ivan Kukuljević Sakcinski i Mijat Sabljar, baš kao i Ivan Krstitelj Tkalčić, nisu bili školovani arheolozi te treba istaknuti kako su se oni, uz niz drugih dužnosti, arheologijom bavili na stručnoj, a nikako znanstvenoj razini. Arheološka je djelatnost Šime Ljubića imala profesionalni profil zahvaljujući arheološkim ustanovama u kojima je radio ili ih vodio (Arheološki muzej u Splitu, Arheološki odjel Narodnog muzeja u Zagrebu).

u kuće, odnošene izvan hrvatskih granica, bez ikakvih zabilježaka o mjestu i okruženju pronalaska i njihova opisa.

Uz blagoslov spomenutih pojedinaca osnovano je i lokalno arheološko društvo Siscija, koje će biti u direktnoj sprezi i pod nadzorom zagrebačkih stručnjaka (Josip Brunšmid¹²), a uspostavili su i instituciju muzejskih povjerenika, koji nakon gašenja rada Siscije (početak 20. st.) preuzimaju ulogu sabirača starina. Njihov rad nije dijelom hrvatske znanstvene literature, ali nam je presudan u stvaranju širih arheoloških zaključaka, jer je pedantan i cjelovit, pronađene starine smješta u katastarsko-geodetske i gruntovne okvire, koje je uz pomoć gruntovnih napisnica i starih gradskih zemljovida, iako vrlo teško, ipak moguće rekognoscirati.

Jasno je, dakle, da su stručnija arheološka istraživanja na sisačkom području, kao i drugdje na tlu Hrvatske, popraćena stručnom valorizacijom i obradom, započela tek u 19. stoljeću. Dotad je bogatstvo arheološkog materijala negdašnje Siscije iskorištavano za izgradnju novovjekih građevina velikog formata, kao što je to slučaj sa sisačkim kaštelom, ili je taj antički građevni materijal razvožen po okolnim selima gdje je služio kao nosiva građa u izgradnji drvenih objekata.

Osim tih namjena često bi se događalo i da malobrojni turisti ili »dobronamjerni« historici u svojem kratkotrajnom boravku u novovjekom Sisku uoče raznolikost i bogatstvo arheološke građe na plitkom terenu, koju onda kao suvenire raznose po svim dijelovima Europe. Tek kada novovjekji Sisak poprimi konture urbanog središta, započet će i osviješten pristup arheološkim pronalascima. Doprinos tome dao je i Ivan Krstitelj Tkalčić.

Razvoj arheološke misli u Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća

Početkom 19. stoljeća jača interes za proučavanje arheoloških spomenika na području Dalmacije koja je 1815. godine, odlukama Bečkog kongresa, pripojena Austriji. Da je interes za tu djelatnost bio velik, govori i podatak da je organiziran posjet cara Franje I. 1818. godine Dalmaciji, tijekom kojeg su otkriveni neki arheološki spomenici u njegovu prisuću. Ti su događaji pokrenuli osnivanje muzeja u Splitu, pa potom i u Zadru, dok je Ljudevit Gaj u program ilirskog pokreta unio ideju o osnivanju Narodnog muzeja u Zagrebu.¹³

¹² Josip Brunšmid (Vinkovci, 10. veljače 1858. – Zagreb, 29. listopada 1929.) u Vinkovcima je završio pučku školu i gimnaziju. Nakon završnog ispita 1876., odlazi na studij povijesti i geografije u Beč. Kao gimnazijski profesor vraća se u Vinkovce 1882. i radi sve do 1889., kada prelazi u Zagreb. Godine 1896. izabran je za prvog profesora na Filozofskom fakultetu u Zagrebu na Katedri za arheologiju kao i za upravitelja Arheološkog muzeja. Na toj dužnosti ostaje sve do 1924. godine kada je umirovljen. Preuzeo je i dužnost urednika *Vjesnika Hrvatskog arheološkog društva*, koji je za njegovo vrijeme dobio moderniji izgled i bogatiji znanstveni sadržaj. Znatno je povećao njegove zbirke, znanstveno ih obradio, razvrstao, što i danas ima veliku materijalnu i znanstvenu vrijednost. Objavljivao je svoje arheološke studije iz prapovijesti, antike i srednjovjekovne arheologije u velikom broju časopisa (119 bibliografskih jedinica). Istakao se i na polju numizmatike. Od mladosti je skupljao stari novac u Vinkovcima, tako da je svojedobno imao jednu od najvrjednijih numizmatičkih zbiraka u Europi. Detalje vidi u: *Corolla memoriae Iosepho Brunšmid dictata*, Vinkovci, 1979.

¹³ Usp. Marin ZANINOVIĆ, »Antička arheologija u Hrvatskoj«, *Opuscula archaeologica*, god. 11-12, Zagreb, 1987., str. 8-12.

Prvi poticaji i inicijative osnutku Narodnog muzeja došli su, mnogo godina prije njegova formalnog otvorenja. Naime, grof Josip Sermage (1761. – 1833.) nije uspio u nastojanju da osnuje Narodni muzej, ali je potaknuo građanstvo da donacijama obogaćuje zbirke onoga što je trebalo postati budući muzej.¹⁴ Ljudevit Gaj je nastavio taj posao. Tako je na njegov prijedlog Hrvatski sabor 1836. godine donio odluku o osnivanju jednog učenog društva koje bi stvorilo narodnu knjižnicu i muzej. Taj zaključak Hrvatskog sabora nije potvrdila austrijska vlada, no 1841. i 1842. osnovani su Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo i Matica ilirska, kojima pristižu pokloni namijenjeni muzejskim zbirkama. Tajnik Gospodarskog društva, Dragutin Rakovec (1813. – 1854.), bio je čuvar tih zbirka.¹⁵ Prva nacionalna muzejska institucija, odnosno Narodni muzej, s javnim je djelovanjem započela 1846., danom otvorenja prigodne izložbe u prostorima tadašnjeg Narodnog doma, reprezentativne gornjogradske palače u Opatičkoj ul. 18, ranije u vlasništvu grofa Dragutina Draškovića.¹⁶

S druge strane, pravila Narodnog muzeja odobrena su tek 1866. godine kada ta ustanova postaje Zemaljski zavod pod zaštitom Sabora. Bio je pod upravom jugoslavenske akademije koja je 1867. godine za prvog ravnatelja imenovala svojeg člana Šimu Ljubića.¹⁷

Na prostoru kontinentalne Hrvatske zbog loše političke situacije, svi zahtjevi koji su od vlade u Beču tražili konačnu institucionalizaciju raznih kulturno-znanstvenih društava, nisu urodili plodom. Međutim, godine 1853. izdana je »otvorena zapovijed u svrhu unapređenja narodnog duševnog razvitka Mihovilju Sabljaru, c. k. bojniku u miru, da putuje po Hrvatskoj sakupljajući starine«. Zapovijed je izdao ban Josip Jelačić, shvaćajući položaj i ovlasti koje su mu njome dane, a koje iskorištava u krajnje domoljubne svrhe. Ilirske ideje, koje i dalje tinjaju, promiču ideju o širenju nacionalne svijesti i stvaranju nacionalnog identiteta, što je bilo nemoguće bez stručnog izučavanja narodne povijesti i povijesti prostora na kojem taj narod obitava. Kako bi Sabljaru omogućio nesmetano terensko istraživanje, ban Jelačić je pozvao sve civilne i vojne oblasti u Hrvatskoj, Dalmaciji i hrvatskoj granici (Vojna krajina), zborove, društva i načelnike da Sabljaru daju svu moguću zakonitu pomoć i »da ga u izvršenju njegove zadaće svojski podupru«. Uz tu otvorenu zapovijed na hrvatskom stoji i njezin prijevod na talijanskom jeziku.¹⁸ Prikupljanje tog materijala i prijevoz dijela tih predmeta u muzejske zbirke u Zagrebu, kao i njihovu stručnu valorizaciju, organizirao je Ivan Kukuljević Sakcinski.

¹⁴ Usp. Krešimir LINKE, »Prilog poznavanju života i rada Mijata Sabljara (1790.-1865.)«, *VAMZ*, 3. serija, god. 44, br. 1, Zagreb, 2011., str. 219.

¹⁵ Usp. Marin ZANINOVIĆ, »Antička arheologija...«, str. 10.

¹⁶ Usp. Emilio ILIČIĆ – Ivan MIRNIK, »Povijest palače Arheološkog muzeja u vremenu od njegove izgradnje do 1954. godine«, *VAMZ*, 3. serija, god. 41, br. 1, Zagreb, 2008., str. 343-344. Više o osnutku i djelovanju Narodnog muzeja u Zagrebu vidi u: Ivan BOJNIČIĆ, »Das Kroatische archäologische Nationalmuseum«, *Kroatistische Revue. Berichte über die sozialen und literarischen Verhältnisse der südslavischen Völker (Agram)*, 1/1882., str. 129-141, 199-203; ISTI, *Der Adel von Kroatien und Slavonien*, Nürnberg, 1899., str. 13; Šime LJUBIĆ, »Narodni zemaljski muzej u Zagrebu«, *Muzeopis 1846-1996*, Zagreb, 1996, str. 41-47; Ivan MIRNIK, »Arheološki muzej u Zagrebu. Zagreb Archaeological Museum«, *Muzeopis 1846-1996*, Zagreb, 1996., str. 17-39; Ljudevit VUKOTINOVIĆ, »Kratka historija Narodnoga hrvatskoga muzeja«, *Muzeopis 1846-1996*, Zagreb, 1996., str. 50-55.

¹⁷ Usp. Marin ZANINOVIĆ, »Antička arheologija...«, str. 10.

¹⁸ Otvorena zapovijed bana Josipa Jelačića od 24. lipnja 1853., Dossier Siscija, *Sisak od 1936-1959*, 42/26, AMZ.

Dakle, do druge polovice 19. stoljeća uznapredovala je svijesti o značenju arheologije u proučavanju povijesti i kulture. Sve je to dovelo i do formiranja Katedre za arheologiju i povijest umjetnosti, koju je u Zagrebu organizirao Izidor Kršnjavi¹⁹ 1878. godine. Te je godine održao i nastupno predavanje na Mudroslovnom fakultetu pod naslovom »Znamenovanje poviesti i arkeologije umjetnosti«. Nešto kasnije, 1893., Kršnjavi je odvojio studij arheologije od studija povijesti umjetnosti te se ta godina uzima kao stvarni početak studija arheologije u okvirima tada utemeljenog Arheološkog zavoda Filozofskog fakulteta, koji postoji i danas.

Ivan Kukuljević kao utemeljitelj organizirane arheološke djelatnosti u Hrvatskoj

Društvo koje se sredinom 19. stoljeća najviše trudi zaštititi i u cijelosti sačuvati starine pronađene na hrvatskom tlu jest »Društvo za jugoslavensku poviestnicu i starine«. Ivan Kukuljević Sakcinski²⁰ je 1850. godine dao inicijativu za osnivanje toga društva, koje je okupilo brojne hrvatske intelektualce.²¹ Na prvoj sjednici toga društva Kukuljević je izabran za prvog predsjednika. Cilj članova bio je sakupljanje, otkrivanje, čuvanje i proučavanje svih vrsta spomenika: pisanih, materijalnih, kulturno-povijesnih, arheoloških, etnografskih itd. Pokrenut je i časopis *Arkiv za povestnicu jugoslavensku* (prvi broj je izašao 1851., a posljednji 1875.). Organiziranjem toga društva Kukuljević je utro put i Hrvatskom arheološkom društvu.²² Osim te vrlo zahtjevne funkcije, Ivan Kukuljević je prikupljanjem i objavljivanjem podataka u *Arkivu za povestnicu jugoslavensku* stvorio osnovni fond podataka o počecima hrvatskih arheoloških istraživanja. Bio je, iako formalno neškolovan, prvi terenski istraživač u sjevernoj Hrvatskoj, koji je počeo derivati

¹⁹ Izidor Kršnjavi (Našice, 22. travnja 1845. – Zagreb, 3. veljače 1927.), hrvatski slikar, povjesničar umjetnosti i političar. Već u vrijeme studija piše u hrvatskim časopisima filozofsko-estetičke članke. Studirao je slikarstvo na Akademiji likovnih umjetnosti u Münchenu, a potom od 1872. do 1877. boravi u Italiji studirajući i kopirajući stare majstore. Posredovanjem biskupa Josipa Jurja Strossmayera postaje profesor povijesti umjetnosti i arheologije na Zagrebačkom sveučilištu. Sljedeće godine daje poticaj za osnivanje *Društva umjetnosti*, kojemu je niz godina tajnik i ideolog, a bio je prvi ravnatelj *Strossmayerove galerije slika*. Od 1887. do 1891. studira pravo, postaje predstojnik Odjela za bogoštovlje u vladi Khuena Hedervarija, a 1897. vraća se na Sveučilište. Živo je sudjelovao u izgradnji Zagreba – njegovom su inicijativom izgrađene mnoge bolnice, knjižnice, škole i spomenici te osnovana brojna društva. Isto tako, financirao je tiskanje udžbenika i modernizirao školstvo. O njegovu političkom i društvenom djelovanju više vidi u: Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ – Elizabeta WAGNER, »Izidor Kršnjavi i povijesne slike u zagrebačkoj Zlatnoj dvorani u Opatičkoj 10«, *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak*, br. 10, Sisak, 2010., str. 273-314.

²⁰ Ivan Kukuljević Sakcinski (Varaždin, 29. svibnja 1816. – Puhakovec, Hrvatsko zagorje, 1. kolovoza 1889.), hrvatski povjesničar, književnik i političar, školovao se u gimnaziji u Varaždinu i Zagrebu te na Vojnoj akademiji u Kremsu. Od 1837. godine, kada je upoznao Ljudevita Gaja, oduševljeni je ilirac. Godine 1841. vratio se u Hrvatsku i uključio u politički život, boreći se protiv mađarizacije i cenzure. Postao je jedan od vođa Ilirskog pokreta. Godine 1845. postao je veliki sudac Varaždinske županije, a 1861. veliki župan zagrebački. Kukuljevićeva politička djelatnost obuhvaća dva perioda: do 1850. godine i od 1860. do 1867. godine. U prvom je razdoblju radikalni pobornik oslobođenja Hrvatske od Austrije i Mađarske i beskompromisni ideolog južnoslavenskog ujedinjenja revolucionarnim putem. Unatoč obratu nastalom u drugom razdoblju njegova političkog djelovanja, njegovi stihovi, naročito budnice i povijesne pjesme iz prvog razdoblja, učinili su golem utjecaj na hrvatski narod.

²¹ Osnivačka skupština održana je 1. listopada 1850. godine.

²² Usp. Zoran GREGL, »Kukuljevićevo arheološko djelovanje«, *Hrvatska revija*, br. 2, Zagreb, 2008., str. 100-102.

arheološki materijal tadašnjem Narodnom muzeju, odnosno njegovu Arheološkom odjelu.

Godine 1850. u Beču je osnovana Centralna komisija za istraživanje i održavanje građevinskih spomenika, koja je u svim zemljama krune imenovala konzervatore. Ivan Kukuljević je konzervatorom za Hrvatsku i Slavoniju imenovan tek 1855. godine.²³

Ionako stalno angažiran što se tiče sisačkih starina, sada još više skrbi o njihovu kvalitetnom zbrinjavanju, pa 1861. godine, kao veliki župan, apelira na Vjekoslava Stauduara, velikog suca Kotara sisačkoga i mjesnog suca Vladovita Zorca²⁴ da spriječe »raspačavanje« starina iz Siska, jer se dotad sve što se takvim smatralo odvozilo u Beč, dok se pogotovo mnogo starina »razvuklo« prilikom gradnje željeznice (1854. – 1862.), što je bilo tada u tijeku.²⁵ Zorc nalaže da se pobrine da ako u Sisku tko pronađe starine, da ih ne pošalje u Beč ili »u tuđe zemlje«, kao što se netom prije dogodilo s Leburninim spomenikom koji je završio u Budimpešti, nego da ih prikupi za Narodni muzej.²⁶

Svoje veliko zanimanje za razdoblje antičke povijesti na prostoru kontinentalne Hrvatske Kukuljević je sazeo i 1873. godine objavio opsežnu raspravu *Panonija rimska*. Znakovito je da je ta rasprava do danas jedina sinteza o toj temi tiskana na hrvatskom jeziku. U njoj Kukuljević detaljno opisuje granice rimske provincije Panonije, pokušava latinska imena naselja i drugih geografskih pojmova točno locirati na karti, pišući pritom i o običajima, obrtu, umjetnosti i zanatima stanovništva. Posebno poglavlje u ovoj raspravi posvećuje antičkim itinerarima s vrlo preciznim podacima o trasama glavnih cesta, npr. Emona – Siscia – Sirmium, Poetovio – Mursa, Poetovio – Siscia, Senia – Siscia itd. Već je tada ispravno ubicirao *Andautoniju* u Ščitarjevo, *Aquae Iasae* u Varaždinske Toplice i *Nevidunum* u Drnovo kod Krškoga. Kao konzervator objavio je i dva rada u kojima piše o Sisciji.²⁷

Kukuljević je prikupljao podatke o arheološkom i drugom materijalu te je oformio svojevrsnu bazu podataka o potencijalnim lokalitetima. To mu je pošlo za rukom nakon što je u *Dodatku Arkiva* objavio »Pitanja na sve prijatelje domaćih starinah i jugoslavenske povestnice«. Neka od tih pitanja bila su:

– Ima li u vašoj okolini na gori ili na polju malih okruglih brežuljaka, koji su od ljudskih ruku nanešeni? Ima li stećakah ili humkah?

²³ Usp. *Isto*, str. 100-101.

²⁴ Vladovit Zorac (Sisak, 30. travnja 1819. – Sisak, 10. lipnja 1867.), odvjetnik i gradski sudac u trgovištu Sisak, a od 1861. i povjerenik obrtnog zbora. Poznat je kao glumac, pjesnik i satiričar.

²⁵ Dopis Ivana Kukuljevića od 30. lipnja 1861., Dossier Siscija, *Sisak od 1851-1935*, 42/25, AMZ.

²⁶ Spomenik glumca Leburne, prvaka glumačke družine, pronađen je u Novom Sisku u vinogradu sisačkog trgovca Paulusa Bitroffa 1823. godine, a danas se čuva u Nacionalnom muzeju u Budimpešti. Datiran je u 4. stoljeće. Opširnije vidi u: *Corpus inscriptionum Latinarum* (dalje: CIL) III, 3980; Viktor HOFFILER – Balduin ŠARIA, *Antike inschriften aus Jugoslavien*, I., *Noricum und Pannonia Superior*, Zagreb, 1938., br. 570; Svetozar RADOJČIĆ, »Od Dionisija do liturgijske drame«, *Zbornik Muzeja pozorišne umjetnosti 1*, Beograd, 1962., str. 13-14; Dušan RNJAK, *Antički teatar na tlu Jugoslavije – katalog*, Novi Sad, 1979., br. 166; Valerija DAMEVSKI, »Arheološki nalazi teatarskog obilježja s područja Južne Panonije«, *Antički teatar na tlu Jugoslavije*, Novi Sad, 1981., str. 257; Marija BUZOV, *Topografija antičke Siscije na temelju arheološke baštine*, doktorska disertacija, Zadar, 2000., str. 137.

²⁷ Ivan KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, *Über der Zustand der Alterthumer in Siscia*, Mittheilungen der Kaiserliche Königliche Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, II Band, 1857., Wien, str. 81-83.

- Jesu li se ikada u vašoj okolini, podaleko od navadnoga groblja, slučajno izkopale kakove kosti, i koje veličine?
- Ima li u vašoj okolini starih zidinah nad ili pod zemljom? Oda šta su sagrađene, kada i od koga?
- Nalaze li se kod vas stare opeke (cigle) sa kakovimi urezanimi znakovi?
- Bavi li se tkogod u vašem kotaru sabiranjem ili popisivanjem starina? itd.

Na kraju je zamolio da svaki prijatelj starina i povijesti, a osobito članovi Društva za povjestnicu jugoslavensku, pismeno odgovore na što više postavljenih pitanja na kojem god jeziku žele, njihova će imena sa zahvalnicom biti objavljena u novinama, a njihovi sastavci pročitani na društvenoj skupštini.²⁸

Zbog ograničenih financijskih sredstava to društvo 1878. godine odlučuje suziti djelovanje i izučavati samo arheologiju i probleme vezane za tu granu povijesne znanosti. Tako se ono i preimenovalo u Hrvatsko arheologičko društvo iste te godine, a prvi njegov predsjednik postao je Ivan Kukuljević. Obnašao je tu dužnost sve do smrti. S novim društvom pokrenuto je i novo glasilo *Viestnik Hrvatskoga arheologičkoga društva*, čiji je prvi broj objavljen u Zagrebu 1879., a izlazi još i danas kao *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*. Zoran Gregl dodatno objašnjava Kukuljevićev značaj. Ističe naime, kako terenskim arheološkim istraživanjima prethode pripremni radovi koji se provode, bilo po arhivima bilo prikupljanjem podataka od lokalnog stanovništva, toponomastičkim istraživanjima, opažanjima i podacima koje daje konfiguracija tla – rekognosciranjem. Tek na osnovi takvih sveobuhvatnih podataka donose se odluke o tome gdje se nalaze potencijalni arheološki lokaliteti koje treba istražiti, kako bi se proučili i zaštitili od propadanja. Upravo je dobrim rekognosciranjem terena Ivan Kukuljević stvorio teorijske kvalitetne polazišne točne za arheološka istraživanja koja su tek trebala započeti. Tako je, primjerice, prve rezultate svojeg rekognosciranja iznio nakon istraživanja zone oko podsljemenskih sela sjeveroistočno od Zagreba, gdje je oko 1854. pronašao dijelove rimske ceste (Trnava Markuševčka). Odmah je pretpostavio da je ta cesta preko Markova Polja kraj Sesveta vodila prema Ščitarjevu i Sisku.²⁹

Osnivanjem *Društva za povjestnicu jugoslavensku*, uređivanjem časopisa *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku* te objavljivanjem svojih vrijednih monografija, postavio je temelje moderne hrvatske historiografije. Prikupio je i izdao brojna vrela za hrvatsku povijest, napisao je biografski leksikon s osamsto životopisa umjetnika, a smatra se i pionikom hrvatske znanstvene bibliografije. Ogromnu biblioteku i brojne vrijedne rukopise ostavio je tada Jugoslavenskoj akademiji u Zagrebu, čiji je bio počasni član.

Sisak u 19. stoljeću – razdoblje intenzivnog i ubrzanog razvoja grada

Razdoblje druge polovine 19. stoljeća i prve polovine 20. stoljeća vrlo je značajno za gospodarsko-politički i društveni razvoj Siska. On postaje jedno od političkih žarišta tadašnje Hrvatske i najznačajniji gospodarski centar regije, što znači da u njemu dolazi i do snaž-

²⁸ Usp. Zoran GREGL, »Kukuljevićevo arheologičko...«, str. 101.

²⁹ Usp. *Isto*, str. 102-103.

nog protoka ljudi i ideja. Uz one kompleksnije lokalne probleme: političke i ekonomske, u Sisku se nazire i pokušaj realiziranja ilirskih ideja u društvenom i kulturnom smislu.

Sve se to velikim dijelom odrazilo i na kulturu stanovanja, koja je zaseban društveni fenomen. Nakon donošenja urbane legislative Siska, a potom i ubrzane suvremenije izgradnje gradske jezgre, na površinu devetnaestostoljetnog mjesta počinju izlaziti ostaci rimske civilizacije koja je na području starovjekovne Siscije doživjela svoj zenit, ali i propast.

Idealna podloga za to bile su sve veće graditeljske intervencije u gradskom urbanom prostoru koji se sada prilagođavao novim gospodarskim potrebama (u taj kontekst svakako treba staviti izgradnju željeznice u Sisku 1862., čime je gospodarski značaj grada višestruko uznapredovao). Time, na žalost, dolazi i do krajnjeg iskorištavanja antičke arheološke građe u izgradnji novovjekih zgrada velikih dimenzija bogate novodoseljene trgovačke elite. Bio je to društveno-politički problem, jer investitori nisu siscijanske starine doživljavali svojom tekovinom te nisu shvaćali važnost čuvanja i objedinjavanja spomenute građe. Na taj način je nepovratno nestala bitna dimenzija u razjašnjavanju povijesti Siscije i direktan je razlog danas tako siromašne epigrafske ostavštine Siska (u usporedbi npr. sa Salonom).³⁰

Povjerenička suradnja Mijata Sabljara i Ivana Krstitelja Tkalčića

Nakon burnih godina vezanih uz »proljeće naroda« u Europi, hrvatskog nacionalnog preporoda i svih posljedica proizašlih iz toga, druga polovica 19. stoljeća početak je konkretnih arheoloških istraživanja na sisačkom području.

Pored Ivana Kukuljevića Sakcinskog u osnivanju i radu »Društva za jugoslavensku povijestnicu i starine« važnu je ulogu imao i Mijat Sabljar,³¹ ujedno i tajnik društva. On 1842. godine postaje čuvarem velikog i vrijednog muzeja grofa Lavalala Nugenta od Westmeatha na Trsatu. Istodobno se, zajedno sa svojom braćom Matijom i Antunom, zalaže za što hitnije osnivanje Narodnog muzeja u Zagrebu.³²

Po svojim dolasku u tu instituciju sređuje numizmatičku građu koja je darovima rodoljuba sakupljena u Narodnoj (Ilirskoj) čitaonici. Toj zbirci Sabljar je pridodao i vlastitu numizmatičku zbirku. Općenito, ni u Arheološkomu muzeju, Hrvatskome povijesnom muzeju,

³⁰ Usp. Bruna KUNTIC MAKVIĆ – Marina ŠEGVIĆ, »Katančićev opis Siscije«, *Opuscula archaeologica*, vol. 16, Zagreb, 1992., str. 165-181; Robert MATIJAŠIĆ, *Uvod u latinsku epigrafiju*, Pula, 2002.

³¹ Mijat Sabljar (Dubica, 5. svibnja 1790. – Zagreb, 1865.) pučku je školu pohađao u Dubici, a od 1799. do 1809. školovao se na glasovitoj Terezijanskoj vojnoj akademiji u Bečkom Novom Mestu. Već 1809. sudjeluje u ratovima s Napoleonom I., a 1813. vraća se sa svojim bataljonom pod austrijsko zapovjedništvo i ratuje u Italiji. U mirovinu je otišao 1840. s činom majora. Tada su se očitovale njegove sabiračke i muzealne sposobnosti. Opširnije vidi u: Ivan MIRNIK, »Genealoške bilješke Mijata Sabljara o njegovoj obitelji«, *VAMZ*, 3. serija, god. 34, br. 1, Zagreb, 2001., str. 205-215.

³² Arheološki muzej u Zagrebu jedan je od izravnih sljednika nekadašnjeg Narodnog muzeja, najstarije muzejske ustanove u Zagrebu. S javnim je djelovanjem započeo 1846., danom otvorenja prigodne izložbe u prostorima tadašnjega Narodnog doma, reprezentativne gornjogradske palače u Opatičkoj ul. 18, koja je ranije bila u vlasništvu grofa Dragutina Draškovića. Prvim »čuvarom« Muzeja imenovan je bio Dragutin Rakovac, a nakon njega tu je dužnost obnašao Mijat Sabljar. Godine 1869. upravu nad Muzejom preuzima Šime Ljubić, prvi obrazovani stručnjak, a potom i prvi školovani arheolozi, najprije Josip Brunšmid, a zatim Viktor Hoffer. Poticaji osnivanju te ustanove u Zagrebu stariji su od navedenog datuma i u najvećoj mjeri ih je moguće pripisati specifičnom ozračju što su ga stvarali »ilirici«, hrvatski narodni preporoditelji, koji su u osnivanju ustanove takva profila vidjeli jačanje i afirmiranje ukupnoga hrvatskog kulturnog identiteta.

a ni u Hrvatskome prirodoslovnom muzeju nema zbirke kojoj Sabljar nije bio osnivačem ili barem najvećim darovateljem u njihovim početcima. Sabljar putuje 1852. i 1853./54. godine po Dalmaciji i za muzej sabire starine, knjige i prirodne rijetkosti. Treba spomenuti da je, zajedno s Ivanom pl. Kukuljevićem Sakcinskim, Vjekoslavom Babukićem, Mirkom Bogovićem, Nikolom Vakanovićem, Dragutinom Rakovcem i Ferdinom Žerjavićem osnovao društvo čiji je pokrovitelj tada bio hrvatski ban barun Josip Mačić Bužimski, a koje i danas postoji (od 1878.) kao Hrvatsko arheološko društvo. Zbog neslaganja s Ljudevitom pl. Farkašem Vukotinovićem Sabljar je 1855. napustio Zagreb, ali se nakon Vukotinovićeve imenovanja za velikog župana križevačkog vratio u Narodni muzej. Do smrti je predano radio na obogaćivanju muzeja.

Najznačajnija godina koja je usmjerila arheološko djelovanje Mijata Sabljara na Sisak jest 1853. Tada je izdana »otvorena zapovijed Mihovilju Sabljaru, c. Kraljevskom majoru u miru, da putuje po Hrvatskoj sakupljajući starine.«³³

S obzirom na učestalost pronalaska starina, sada i sa službenom zapovijedi, Sabljar odlazi upravo u Sisak gdje ih neko vrijeme istražuje. »Putujući po Hrvatskoj, Sabljar, kao neobično vješt crtač, smjesta bilježi i skicira crteže svega zanimljivoga što vidi. Po danu skicira u bilježnicama olovkom, a navečer u svratištu, uz svijeću, on izvlači sve u crnoj tinti. Sabljarove bilježnice su neprocjenjive vrijednosti za svakog arheologa, povjesničara umjetnosti i konzervatora.«³⁴

Već u samim početcima svojih terenskih istraživanja u Sisku Tkalčić je bio u prilici vidjeti neki kameni sarkofag bez natpisa s »dva uklesana anđela«³⁵ za koji kaže da je sličan onome koji se nalazi ispred župne crkve (o kojem ne daje dodatne informacije). Sarkofag koji je vidio na putu prema Odri³⁶ potom je premješten u perivoj sisačkog kolodvora.³⁷

Od 1863. godine kapelan Ivan Krstitelj Tkalčić sudjeluje na arheološkim iskapanjima u Sisku i kao povjerenik »Društva za povjestnicu i starine Jugoslavenah« u Sisku. To svoje djelovanje dokumentirao je u rukopisnoj knjižici koja se danas čuva u Arheološkom muzeju u Zagrebu pod naslovom *Museum Sisciense*.³⁸

U svojim bilješkama tako nam donosi prijepis natpisa za koji navodi da je iskopan 1863. na oranici između kolodvora i groblja:³⁹

Tkalčićev prijepis:	Prijepis iz CIL-a:
TI CLAVDIO	TI .CLAVDIO
PONTIO	PONTIO

³³ Otvorena zapovijed bana Josipa Jelačića od 24. lipnja 1853., Dossier Siscija, *Sisak od 1851-1935*, 42/25, AMZ.

³⁴ Ivan MIRNIK, »Genealoške bilješke...«, str.205-215.

³⁵ Vjerojatno je riječ o erotima.

³⁶ Tamo je locirana sjeverna gradska nekropola. Usp. Zoran WIEWEGH, *Jugoistočna nekropola Siscije*, Sisak, 2003., str. 10.

³⁷ Dopis Ivana Krstitelja Tkalčića od 30. lipnja 1861., Dossier Siscija, *Sisak od 1851-1935*, 42/25, AMZ.

³⁸ Puni naslov: *Musaeum Sisciense seu Collectio monumentorum, nummorum veterum et aliarum historiam Romanorum illustrantium antiquitatum, collectum per Ioannem Tkalčić cooperatorem Sisciensem*.

³⁹ Misli na Kvirinovo groblje, jer je samo ono u blizini kolodvora, a i u ono doba to je groblje imalo funkciju gradskog groblja.

LEG.XV.A.P.O.	LEG.XV.APO
AN.XXXV	AN.XXXV
H..RES.	HeRES.
	(CIL 10853)

Dodaje da su slova u zadnjem redu oštećena kod iskapanja te da je cijela riječ pisana kao HAERES.⁴⁰ Vuković dodaje da je natpis pronađen na zemljištu Mavre Reisa.⁴¹ Navodno je na tom zemljištu imao prilike vidjeti natpis s mramornog kamena koji je vrlo oštećen, ali se odlikuje »lijepo usjećenim slovima«:

GEN. SISC
 IN MEMORIAM
 A. PVPI. A. FOVIR
 RVFINI D....
 CO⁴²

(Natpis nije dio korpusa CIL-a)

Slijedi prijepis još jednog natpisa, bez objašnjenja okolnosti nalaza:

D. M.
 M. M. VAVIO⁴³

(Natpis nije dio korpusa CIL-a)

Da se stanje očuvanosti starina u Sisku nije bitno popravilo od vremena Sabljarovih i Kukuljevićevih komentara i apela kao ni tijekom njegove službe, Tkalčić je posvjedočio izvješćem o nekom gospodinu dr. Alexanderu Volpiju, sveučilišnom profesoru u Paviji, koji se »mota po Sisku« i kupuje starine, navodno za muzej u Splitu ili za biskupa Strossmayera u Đakovu.⁴⁴ Sve zapravo navodi na kompleksniji pristup obrade problema protupravnog odnošenja antikviteta sa sisačkog područja.

Mijat Sabljar, ravnatelj Narodnog muzeja, u kontaktu je s Ivanom Krstiteljem Tkalčićem, jer je on u Sisku obnašao i dužnost povjerenika »Društva za povjestnicu i starine Jugosla-venah«. Opisao mu je kako je prije više godina u Vojnom Sisku u dvorištu kuće pokojnog »Miška« (Mihajla) Čaića, bivšeg vrlog »domorodca«, vidio jedan rimski sarkofag s velikim natpisom i isklesanim reljefima na prednjoj i bočnim stranama. Sarkofag je kasnije zbog mraza pukao, pa je zamolio Tkalčića da ode kod »udove« Čaić i zamoli je da preda sarkofag Narodnom muzeju. Dalje ga traži da tako učini gdje god i kod koga god bi to bilo

⁴⁰ Knjižnica Ivana Krstitelja Tkalčića u rukopisu *Museum Sisciense*, Dossier Siscija, *Sisak od 1851-1935*, 42/25, AMZ.

⁴¹ Usp. Domagoj VUKOVIĆ, *Siscija vizija rimskog grada u Panoniji*, Sisak, 1994.

⁴² Knjižnica Ivana Krstitelja Tkalčića *Museum Sisciense*, Dossier Siscija, *Sisak od 1851-1935*, 42/25, AMZ.

⁴³ *Isto*.

⁴⁴ Izvješće Ivana Krstitelja Tkalčića od 27. srpnja 1864., Dossier Siscija, *Sisak od 1851-1935*, 42/25, AMZ.

moguće. Donirane starine bi se adresirale na Narodni muzej Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Svi darovi, odnosno starine, bili bi pod imenom darovatelja objavljeni u *Pozoru*, *Narodnim novinama* i *Agramerici*.⁴⁵

Početkom studenoga 1863. kapelan Tkalčić javio je Sabljaru kako će poslati vlakom nekoliko starina darovanih za muzej te da će otići do razlupanog sarkofaga »kod Čaičke« i pokušati »dobiti njegov natpis«, odnosno prednju stranu sarkofaga s natpisnim poljem, što im je bilo najvažnije.⁴⁶ Obišao je i još neke moguće arheološke lokalitete, no nije naveo točno o kojim se terenima radilo.⁴⁷ Korespondencija o spomenutom sarkofagu kod »Čaičke« ukazat će na vrlo uzbudljivu arheološku priču, nažalost bez pronađenog sarkofaga na kraju.⁴⁸

Sabljar je još uvijek fasciniram sisačkom arheološkom baštinom, pa predstojniku Kraljevskog kotarskog graditeljskog ureda Milanu Malinariću od Silbergrunda početkom 1864. godine piše iz Zagreba da je istraživao siscijanske starine tijekom 1858. te da je tada zamolio »Društvo za povjestnicu jugoslavensku« da se izradi jedan plan u »ekonomičnoj« mjeri »varoši Sisak« u koji bi se trebali svi »od vremena do vremena« pronađeni bedemi stare Siscije ucrtati, kako bi se zadobila »prava slika izgleda ovog rimskog grada«. ⁴⁹ No tada je ta molba ostala neuslišena. Stoga je on novonastalu situaciju pozdravio i izrazio zadovoljstvo što je upravo Malinarić postao predstojnik graditeljskog ureda, pa ga, kao ravnatelj Narodnog muzeja Kraljevine Dalmatinske Hrvatske i Slavonske, moli da taj plan u katastarskoj mjeri »od jednog palca na hvat« sastavi te da u njega ucrti sve zidine Siscije (evidentno još vidljive i na terenu) crvenom bojom, a postojeće stanje gradskih ulica i međa da označi žutom bojom te da onda taj nacrt pokloni Narodnom muzeju. Sugerira da bi se tu mogao naznačiti i stari most preko Kupe koji vodi u »Krajiški Sisak« (Vojni Sisak) i tunel ispod Kupe za koji je 1810. godine od pokojnoga majora Natterhira⁵⁰ čuo da još postoji, da je pun »gliba«, nadsvođen opekom s perom i žlijebom. »Jedni mu rekoše da taj tunel počinje u pivnici kuće od Jude.«⁵¹ S obzirom na spomenutu mikrolokaciju, pretpostavljamo kako je taj »tunel« zapravo dio velikog kanalizacijskog kolektora pronađenog u današnjoj Kranjčevićevoj ulici, čiji je otpadni sustav vodio prema Kupi.⁵²

⁴⁵ Dopis Mijata Sabljara Ivanu Krstitelju Tkalčiću, »Poviereniku histor. Društva u Sisku«, od 18. lipnja 1863., Dossier Siscija, *Sisak od 1851-1935*, 42/25, AMZ.

⁴⁶ Dopis Ivana Krstitelja Tkalčića Mijatu Sabljaru od 6. studenoga 1863., Dossier Siscija, *Sisak od 1851-1935*, 42/25, AMZ.

⁴⁷ *Isto*.

⁴⁸ Detaljan opis i obradu tog sarkofaga vidi u: Vlatka VUKELIĆ, »Sarkofag Maksimijane Emilije iz Siska – najduži nadgrobni natpis siscijanskih sarkofaga«, *VAMZ*, 3. serija, god. 42, br. 1, Zagreb, 2009., str. 393-420.

⁴⁹ Rukopis je potpisan samo inicijalima M.S., no s obzirom na spominjani period boravka u Sisku na arheološkim iskapanjima koji odgovara Sabljarovom, i upućenost u problematiku, uz komparaciju rukopisa i uočenu jednoličnost i podudarnost, te s obzirom na njegove ostale potpisane rukopise, sa sigurnošću možemo taj rukopis pripisati upravo Sabljaru.

⁵⁰ Majora Natterhira, kojeg naziva i kapetanom, Sabljar spominje još 1858. godine u kontekstu nalaza nadgrobne stele uzidane u erarijalnu školu u Jasenovcu: CIL III/1, 3985.

⁵¹ Judina se kuća nalazila na uglu današnje Kranjčevićeve ulice i Trga bana Jelačića.

⁵² Usp. Stjepan VRBANOVIĆ, »Prilog proučavanju Siscije, Posebni otisak: Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, sv. 6«, u: *Arheološka istraživanja u Zagrebu i njegovoj okolini*, Zagreb, 1981., str. 196; Zdenko BURKOWSKY, *Sisak u prapovijesti, antici i starohrvatskom dobu*, katalog izložbe, Sisak, 1999., str. 45-46.

Kao zanimljivost navodi i podatak da je još 1838. čuo od jednog tamošnjeg »zemljomierca« (moguće Ivana Fistrovića, koji je izradio plan regulacije Starog Siska 1822. – 1828.) da je na jednom mjestu u gradu bilo i rimsko »znojno kupalište« (očito *thermae*) sa šupljim podom i stupićima (očito hipokaust), zasigurno misleći na termalni gradski kompleks.

Čuo je i da kod Magistrata (zgrada ondašnjeg Gradskog vijeća, danas sjedište Županije u ulici Stjepana i Antuna Radića) ima jedna »mrtvačaka olovna škrinja« (sarkofag) pa pita Malinarića može li taj sarkofag transportirati u Zagreb. Vjerojatno je riječ o sarkofagu za koji je čuo još dok je 1858. godine boravio u Sisku. Moli ga na kraju da sve što se od starina pronade pošalju u Zagreb.⁵³

Ivan Krstitelj Tkalčić i dalje predano radi na problematici sisačkih starina. Rukopis za koji je nejasno komu je upućen, no s obzirom da je u njemu rečeno da je od »njega« primio nalog kako postupiti sa starinama za Narodni muzej, zaključujemo da je dopis adresiran na Sabljara.⁵⁴ Izvještava da je prilikom odluke sisačke općine o iskapanju na državnoj cesti u Galdovu pronađen niz rimskih grobova. Nije jasno naznačeno misli li na Kaptolsko ili Erdetsko Galdovo, no s obzirom na tip nalaza koji ovdje spominje mislimo da je riječ je o jugoistočnom kraku velike jugoistočne siscijanske nekropole.⁵⁵

Opisuje i neke važne događaje vezane uz pronalasku starina jer vjerodostojno odražavaju odnos prema starinama. Tako primjerice, spominje kako su u travnju 1859. godine težaci pronašli »olovni grob« (sarkofag), razbili ga sjekirama i odvezli do kuće ranarnika Ivana Šmidta u podrum. Na grobu/sarkofagu nije bilo natpisa. Dana 29. travnja iste godine ga je upravitelj Magistrata Ferdo Švaicer (otada djelujući u Karlovcu) prodao trgovcu Mati Berkiću u Kostajnicu, koji je grob »kupio za 36 forinti u korist općinske blagajne«. Dodaje da se nitko u Sisku nije pobrinuo oformiti neku zbirku starina doli Franje Diericha,⁵⁶ trgovca koji se preselio u Beč, a čija je zbirka siscijanskih starina u vrijeme Tkalčićeva pisanja tog dopisa već kupljena za Narodni muzej.⁵⁷ Prvi put se spominje i lokalitet »Rimska pivnica« za koji je navedeno da se nalazi kod kuće obitelji Janošić.⁵⁸

Cijelu 1863. godinu Ivan Krstitelj Tkalčić u stalnom je kontaktu s Mijatom Sabljarem i često djeluje prema njegovim naputcima. U dogovoru s njim trebao je vlakom poslati i nekoliko starina u muzej, što je postao uobičajeni način prijevoza starina u Zagreb.⁵⁹

⁵³ Izvješće Mijata Sabljara, Dopis br. 2, od 2. siječnja 1864., Dossier Siscija, *Sisak od 1851-1935*, 42/25, AMZ. Sa strane rukopisa stoji opaska da ga je vidio i Kukuljević.

⁵⁴ Iako je potpis u dopisu relativno nečitak i glasi otprilike: Ivan Tkianičić (bilježnik pi...ski) po načinu oblika pisanja slova d, koji je specifičan, može se zaključiti da je autor rukopisa upravo Tkalčić.

⁵⁵ Usp. Stjepan VRBANOVIĆ, »Prilog proučavanju Siscije...«, str. 198; Zoran WIEWEGH, *Jugoistočna nekropola...*, str. 9-14.

⁵⁶ Ta je zbirka izazvala velik interes još 1858. godine, kada počinju pregovori o njezinu otkupu za čak 1000 forinti. Sredstva za otkup osigurana su pojedinačnim sakupljanjem »domoljuba«, čak i s područja Virovitičke županije. Zbirka je u cijelosti otkupljena 20. srpnja 1865. godine. Inventar arheološkog odjela (I), Rimska zbirka (Sisak), Arheološki muzej u Zagrebu.

⁵⁷ Dopis Ivana Krstitelja Tkalčića od 27. srpnja 1864., Dossier Siscija, *Sisak od 1851-1935*, 42/25, AMZ.

⁵⁸ *Isto*. Taj lokalitet detaljno je opisan u: Vlatka VUKELIĆ, »Lokalitet »Rimska pivnica« u Sisku – Primjer istraživanja antičke monumentalne građevine javne namijene u drugoj polovici 19. stoljeća«, *Histria Antiqua*, br. 20, Zagreb, 2011., str. 235-244.

⁵⁹ Dopis Ivana Krstitelja Tkalčića Mijatu Sabljaru od 6. studenoga 1863., Dossier Siscija, *Sisak od 1851-1935*, 42/25, AMZ.

Sabljar nije zaboravio probleme na koje je nailazio kada je sam obavljao iskapanja u Sisku, kao ni praktična rješenja koja je pokušao ostvariti. Jedno od tih rješenja odnosilo se na izradu plana Siska u koji bi se uvertali »svi od vremena do vremena pronađeni bedemi stare Siscije«, kako bi se dobila prava slika izgleda toga rimskog grada, no žali se Tkalčiću kako do realizacije tog projekta još nije došlo.⁶⁰

Uloga Šime Ljubića i Ivana Krstitelja Tkalčića u arheološkim istraživanjima Siska

Osim rukopisne ostavštine vezane za tu temu, Tkalčić je pokušao rekonstruirati povijest Siscije iščitavajući stare antičke autore koji su o njoj pisali. Tako dolazi do niza zanimljivih zaključaka, od kojih mnogi i danas imaju historiografsku vrijednost te se rado i često interpretiraju. Vjerojatno da je svoju viziju razvoja Siscije mogao kvalitetno napraviti upravo zato što je niz godina boravio u Sisku, mjestu kompleksnog razvoja, pod različitim državnim upravama, nejedinstvenog katastarskog plana, urbanistički tek definiranog i toliko puta kroz povijest devastiranoga. Kapelanska služba koju je obnašao sigurno mu je u tom slučaju bila od velike koristi, jer je preko ljudi i njihove otvorenosti i spremnosti za komunikaciju s crkvenim dužnosnikom mogao doći do mnogih relevantnih informacija usmenom predajom, koja je tada bila ključna i glavni indikator za sustavnije arheološke radnje, odnosno rekognosciranje arheoloških terena.

Proučavanje Siscije na Tkalčića je ostavilo izniman trag. Rezultat toga jest objava njegove *historične pripoviesti iz četvrtoga stoljeća: Severila, ili slika iz progonstva kršćanah u Sisku* 1866. godine. Prenoseći rimske pisce, on u tom svojem djelu daje i vlastito pojašnjenje nastanka Siscije. Objašnjava kako je Oktavijan nakanio zauzeti Sisciju samo zbog vojnog uvježbavanja vojnika i iskorištavanja tuđeg dobra (poziva se na Diona Kasija), no kao važno navodi i područje nastanka buduće Siscije, jer ona postaje tzv. »vrata Panonije« (poziva se na Apijana). Plovnost Kupe i Save vjerojatno su Oktavijanu bili od presudne važnosti za pohod na Dačane i Bastarne na dunavskim obalama. Sigurno da je i eksploatacija bila bitan faktor, jer Apijan svjedoči da je Panonija bila napućena stanovništvom u plemenskom uređenju, koje je porobljeno moglo poslužiti u novoformljenim augzilizarnim vojnim redovima i držati zaleđe mirnim.⁶¹ Došavši pred panonsku Segestiku, Oktavijan je zatražio domaće stanovništvo primitak njegove posade, stotinu talaca i sabir što više žita za potrebe opskrbe rimske vojske hranom. Po hijerarhiji »više« stanovništvo navodno je pristalo na te uvjete, no »prostiji puk« nije na njih pristao, pa je Oktavijan dao sagraditi most preko Kupe i načiniti opkop oko panonskog grada, kako bi ga osvojio vojnim putem. Pozvao je i rimsko brodovlje iz Mezije, preko Dunava i Save do Segestike, koja je bila opkoljena i s riječne strane. No, Segestičani su u plovidbi bili spretni na svojim monoksilima, tako da su u par navrata suzbili rimsko brodovlje, koje nije imalo mnogo manevarskog prostora. Tom prilikom ubili su Seksta Pompeja. Na kopnu su Segestičani očekivali pomoć drugih panonskih plemena, no Oktavijan ih je ili rastjerao ili dočekao u zasjedi. Nakon trideset dana opsade Segestičani su zamolili mir, na što je

⁶⁰ Dopis Mijata Sabljara, br. 2, od 2. siječnja 1864., Dossier Siscija, *Sisak od 1851-1935*, 42/25, AMZ. Sa strane rukopisa je opaska da ga je vidio i Kukuljević.

⁶¹ Ivan Krstitelj TKALČIĆ, *Severila...*, str. X.

Oktavijan, »ganut« njihovim molbama i izdržljivosti, pristao, ne pogubivši i ne istjeravši nikoga iz grada. Od pokorenog je naroda primio novčanu naknadu te je zidom razdjelio grad. U jedan je dio smjestio 25 rimskih kohorta (10 500 vojnika), dok je drugi ostavljen Segestičnima. Vrativši se u Rim, dobio je vijest da su mu Segestičani »satrlu« posadu pa se iste zime vratio u grad s namjerom ponovnog pokorenja Segestičana. Tada im je oduzeo sve slobode koje su uživali, podvlastivši ih u cijelosti.⁶²

Kako bi svladane narode držao u pokornosti, Rim je u porobljene gradove slao određeni broj rimskih i italskih obitelji kao osnivače općina (*municipia* i *coloniae*). Oni su, prema običaju, dobivali jednu trećinu općinskog posjeda i oformljivali koloniju. Kolonija je ime dobivala prema imenu utemeljitelja (cara) ili prema legiji čiji su je isluženi članovi oformili. Domicilno stanovništvo nije sudjelovalo u diobi vlasti. Kolonijalni ustroj bio je jednak onom u italskim gradovima. U doba kasne Republike i ranog Carstva, a s obzirom na datum osnutka siscijanske kolonije, u provincije su se najviše deducirali veterani i isluženi vojnici.⁶³ Tako je Tkalčić u Predgovoru djela *Severila*, nastalog pod očitim utjecajem boravka u Sisku, poimao nastanak Siscije. Kombinirajući različite antičke izvore i arheološke nalaze koje je sam vidio na terenu, u tom je djelu ispričao kratku povijest toga znamenitog antičkog grada. Samo djelo posvetio je glavnoj junakinji, kršćanki Severili.⁶⁴

Uz Tkalčića, najstručnija osoba koja istodobno prati novosti na sisačkim arheološkim terenima jest Šime Ljubić. On često obilazi sisačke arheološke terene, a najbolji pokazatelj toga su nam njegova putna izvješća. Jedno takvo putovanje u Sisak dogodilo se 27. travnja 1868. godine, a putno izvješće o njemu dostavio je Akademiji. Razlog posjeta Sisku opravdava nabavom starina za Narodni muzej, bilo kao poklon pojedinaca bilo kupnjom.

Akademija s njim u Sisak šalje »Tkalca«, koji je o tome pisao u svojoj *Spomenici* (!).⁶⁵ Obišli su lokalitet »Rimska pivnica« na kojem su se uvjerali da arheološke radove vodi stanoviti gospodin Jilk. Kako su tamo pronađeni ogromni zidovi od cigle i »četverouglih stijena«, pretpostavili su da se na tom mjestu nalazile antičke terme, pogotovo stoga što su, navodno, u neposrednoj blizini pronađene i olovne cijevi. Ljubić je tada zamolio Akademiju da gospodinu Jilku da pismeno priznanje za njegov rad.⁶⁶

Kako su radovi na lokalitetu napredovali, Josip Jilk izvijestio je Muzej o pronalasku natpisa na bijelom kamenu (mramoru) kod »Rimske pivnice«, sugerirajući Muzeju da zamoli Kaptol da im daruje taj natpis kao i dvije prethodno pronađene statue.⁶⁷ Prema CIL-u Tkalčić je donio i prijepis natpisa koji je otada u zagrebačkom muzeju:

⁶² *Isto*, str. XI-XII.

⁶³ *Isto*, str. XII.

⁶⁴ *Isto*.

⁶⁵ Pretpostavljamo da je riječ o Imbri Ignatijeviću Tkalcu (Karlovac, 1824. – Rim, 1912.).

⁶⁶ Dopis Šime Ljubića Akademiji od 30. travnja 1868., br. 29, Dossier Siscija, *Sisak od 1851-1935*, 42/25, AMZ.

⁶⁷ Dopis Josipa Jilka Muzeju od 13. svibnja 1868., Dossier Siscija, *Sisak od 1851-1935*, 42/25, AMZ.

Tkalčićev prijepis:	Prijepis iz CIL-a:	Brunšmid ga čita:
IDIB. AVG.	IDIB. AVG.	
HERCVL	HERCVL	Herculi
G . INGENVI.	G . INGENVI	G(aius) Ingenui
VSG. FIL. QVR	VS G. FIL QVR	us G(aii) fil(ius) Quir(ina tribu)
RVFINIANS	RVFINIANS	Rufinianus
DEC. COL. S. S.	DEC. COL. S. S.	dec(urio) col(oniae) S(eptimiae S(iscianorum)
AVG. QVAESI	AVG. QVAEST	Aug(ustae), quaest(or)
RP. PRAEF. C. C.	R.P. PRAEF. C. C.	r(ei)p(ublicae), praef(ectus) c(olegii) c(entonariorum)
ET. INGENVI	ET. INGENVI	et Ingeni
A . RVFINA	A . RVFINA	a Rufina
CVM. SVIS. D D.	CVM. SVIS D D	cum suis d(ederunt) d(edicaverunt). ⁶⁸

(CIL III/1, 10836)

To je žrtvenik koji su 13. kolovoza nepoznate godine Herkulu posvetili Gaj Ingenuje Rufin, Gajev sin iz quirinskog tribusa, vijećnik septimijske kolonije Siscije, gradski blagajnik i predstojnik vatrogasne zadruge, i Ingenuja Rufina s užom obitelji. Od bijelog je mramora i služio je kao baza nekoj većoj figuri s okruglim podnožjem. Kao zanimljivost pojavljuje se Brunšmidova opaska da je na postolju »do prije 12 godina bila usadena jedna (sada skinuta) figura iz Solina«. ⁶⁹ On dalje navodi da su u sva četiri ugla veće četverouglaste izdubine vjerojatno nekad bili stupići neke *aediculae* u kojoj je stajala Herkulova figura. Smatra da su dedikanti bili brat i sestra, jer uz isto gentilno ime imaju i sličan kognomen. S obzirom na to da je navedeno kako je Rufinij bio iz tribusa Quirina, može se, uz već iznesene činjenice, zaključiti da je Siscija, baš kao i Sirmium bila u quirinskom tribusu. Spomenik je indikativan jer navodi da je Siscija bila kolonija, a čini se da je taj status dobila od Vespazijana, što bi trebala potvrditi i činjenica da je quirinski tribus i tribus flavijevskih careva. Proglašenje kolonije moglo se dogoditi nakon perioda premještanja stalnog vojnog logora iz Siscije na Dunav. ⁷⁰ Iako postoje različite interpretacije antičkih autora, prilično je nesigurna ona Cunztova prema Pliniju (III, 148) o tome da je još Oktavijan proglasio Sisciju kolonijom isto kada i Emonu. Za to nema materijalnih dokaza. Štoviše, na mnogim spomenicima u Rimu, Siscija je imenovana flavijskim imenom (npr. CIL VI, 2644, Sex. Julius Sex. f. Flavia Augurinus Siscia).

Češće se na sačuvanim kamenim spomenicima Siscija naziva *colonia Septimia Siscia* (CIL III 3973 i 3976) i *colonia Septimia Siscia Augusta* (CIL III 4193), što bi moglo značiti da je car Septimije Sever učinio nešto značajnije za Sisciju kada se kolonija prozvala njegovim gentilnim imenom. Naziv *res publica* koristi se na još jednom sisačkom

⁶⁸ CIL III, 10836; Josip BRUNŠMID, »Kameni spomenici Hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu«, *VAMZ*, god. 9, br. 1, Zagreb, 1906/1907., str. 82-184.

⁶⁹ Josip BRUNŠMID, »Kameni spomenici...«, str. 87.

⁷⁰ Usp. Ivan RADMAN-LIVAJA, »Siscia kao rimsko vojno uporište«, *Nalazi rimske vojne opreme u Hrvatskoj* (ur. Ivan RADMAN-LIVAJA), Zagreb, 2010., str. 190-198.

spomeniku (CIL 10850). U tom natpisu jasno je da je *quaestor reipublicae* imao upravu gradske blagajne.⁷¹

Tkalčić je zabilježio i natpis:

Tkalčićev prijepis:	Prijepis iz CIL-a:	Brumšmidovo čitanje natpisa:
IVNONI	IVNONI	Iunoni
REGINE	REGINE	Regin(a)e
MODV	MO. D. V	Mod(eratus) v(otum)
L M S	L M . S	III/I l(ibens) m(erito) s(olvit). ⁷²

(CIL 10838)

Mommsen napominje da je spomenik »upravo pristigao u Narodni muzej«. Brunšmid daje njegov opis, objasnivši da je riječ o žrtveniku koji je neki moderat posvetio Junoni Regini. Po karakteru slova smatra da natpis nije stariji od 3. stoljeća.⁷³

Prilikom tog obilaska Tkalčić je obišao i Vojni Sisak⁷⁴ kako bi pogledao četiri sarkofaga uzidana u temelje tzv. Bitroff – kuće, tada u vlasništvu Rosalije Khern. Iz spisa je jasno da je sarkofage vidio i četiri godine ranije kada je i prepisao sadržaj s njihovih vidljivih stranica:

Tkalčićev prijepis natpisa:

D. M.

M. MVLVIO. NARCISSO. AN. LX. ET. M

MVLV. NARCISSIANO. AN. XXVI. AVG. COL. SEPT. SISC.

MVLVIA. FVRNIA. MARIT. ET. FIL. KARISSIM. V. ET.

Prijepis iz CIL-a:

D. M.

M. MVLVIO. NARCISSO. AN. LX. ET. M

MVLV. NARCISSIANO. AN. XXVI. AVG. COL. SEPT. SISC.

MVLVIA. RVfinA. MARITO. Et. FIL. KARISSIM. V. F

(CIL 3973)

Migotti ga čita:

D(is) M(anibus)

M(arco) Mulvio Narcisso [an](norum) LX et M(arco)

⁷¹ Usp. Josip BRUNŠMID, »Kameni spomenici...«, str. 88.

⁷² *Isto*, str. 89.

⁷³ Usp. *Isto*.

⁷⁴ Do 1874. godine Sisak je razjedinjen na dva upravno-politička naselja. Jedno se nalazi na desnoj obali Kupe, potpada pod Bansku krajinu, pod vojničkom je upravom i naziva se Vojni Sisak, dok se na drugoj, lijevoj, obali rijeke nalazi naselje pod civilnom upravom, razvija se brže i naziva se Civilni Sisak.

Mulvio Narcissiano an(norum) XXVI aug(ustali)
col(oniae) Sept(imae) Sisc(iae)
Mulvia Furnia(?) marit[o] et filio carissim(is) v(iva) f(ecit).

Prijevod:

*Bogovima Manima. Marku Mulviju Narcisu, starome 60 godina, i Marku Mulviju Narcisijanu, augustalu kolonije Septimije Siscije, starome 26 godina, Mulvija Furnija za života (podigla spomenik) najdražima mužu i sinu.*⁷⁵

Tkalčićev prijepis natpisa:	Prijepis iz CIL-a:	Migotti ga čita:
D. M.	D M	D(is) M(anibus)
PONTIO. LVPO. AVG. COL.	PONTIO LVPO AVG COL	Pontio Lupo aug(stali) col(oniae)
SISC. SCRIBAE. MVNIC. FAVST.	SISC SCRIBAE MVNIC FAVST PONTIA. VICTORINA. SOROR	Sisciae scribae municipii Faus(tiniani)
PONTIA. VICTORINA. SOROR TE DOM(III) CRE.SCENS. S.AD. TE.	ET DOMIT CRESCENS. A.D.E	Pontia Victorina soror et domina crescens ad? DFF P(?)
	(CIL 3974)	

Prijevod:

*Bogovima Manima. Ponciju Lupu, augustalu kolonije Siscije i pisaru municipija Faustinjana, (postavila je) Poncija Viktorina, sestra i gospodarica koja je uzrasla do....?].*⁷⁶

Tkalčićev prijepis natpisa:	Prijepis iz CIL-a:	Migotti ga čita:
D. M.	D. M.	D(is) M(anibus)
SEPTVMIAE MARCELE	SEPTVMIAE . MARCELLE	Septumiae Marcell(a)e
QVE VIXIT. ANN. XX. CASSIA CANDIDA. FILIE. KARISSIM.	QVE. VIXIT. ANN. XX. CASSIA CANDIDA. FILIE. KARISSI	Qu(a)e vixit ann(os) XX Cassia Candida fili(a)e Karissi(mae).
	(CIL 3992)	

Prijevod:

*Bogovima Manima. Septumiji Marceli, najdražoj kćeri, koja je živjela 20 godina, (spomenik je podigla) Kasija Kandida.*⁷⁷

Tkalčićev prijepis natpisa:	Prijepis iz CIL-a:	Migotti ga čita:
D. M. V. F.	D M V F	D(is) M(anibus) V(iva) f(ecit)
AELIA I FILIA. MATRO NA. SIBI. ET. SVIS	AELIA P FILIA MATRO NA SIBI ET SVIS	Aelia [P?]ublii filia Matro na sibi et suis.
	(CIL 3981)	

⁷⁵ Usp. Branka MIGOTTI, »Rimski sarkofazi Siscije«, *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak 7*, Sisak, 2007., str. 11.

⁷⁶ Usp. *Isto*, str. 10.

⁷⁷ Usp. *Isto*, str. 13.

Prijevod:

*Bogovima Manima. Elija Matrona, Publijeva (?) kći, za života načinila (spomenik) sebi i svojim.*⁷⁸

Dodaje da su na tri od ta četiri sarkofaga »tugujući geniji« (eroti) te da su sa strane jednog sarkofaga uzidana dva izdvojena kamena na kojima su sa svake strane »geniji« (dioskuri) koji jednom rukom drže »dvozub« (stijeg), a drugom konja. Smatra da su te dvije ploče odlomljene od nekog drugog sarkofaga.⁷⁹

Osim sarkofaga, u kući se nalazio i uzidan reljef koji prikazuje morską ljušturu, u čijoj sredini je isklesana pećina a na njoj gola čovječja prikaza za koju ne može odrediti je li muška ili ženska. Pod nogama joj je dupin, s lijeve strane sirena, a s desne krilata četveronožna zvijer s kljunom. Žali što je reljef čestim ličenjem kuće izgubio prvobitan oblik. Reljef je udova Khern odbila ustupiti muzeju. U dvorištu spomenute kuće nalazio se još jedan sarkofag bez natpisa i »vajarstva«.

U Vojnom Sisku Tkalčić je još posjetio i Gjuru Kozjaka (danas kuća Marić),⁸⁰ koji mu je poklonio olovnu cijev navodno dugu čak 230 metara (!) i nešto rimskog novca. Kozjak je u zidu imao uzidana dva komada rimskog sarkofaga, koji polomljen leži u njegovu dvorištu.

Tkalčić je još obišao i kuću Andrije Bobeka⁸¹ u čijem se dvorištu kod zdenca nalazio »spomenik s natpisom i slikom«. Bobek⁸² je objasnio kako mu taj spomenik predstavlja uspomenu na djeda, pa se ne može od njega rastati, ali ga je obećao dati Narodnom muzeju ako ga zamijene kakvim drugim kamenim natpisom.

Tkalčićev prijepis natpisa:	Prijepis iz CIL-a:	Brunšmid ga čita:
M. AVREL. GLABRIO	M. AVREL. GLABRIO	M(arcus) Aurel(ius) Glabrio,
VET.LEG.XIIIIG.E.X.B.F.	VET.LEG.XIIIIG.EX.BF.	vet(eranus) leg(ionis) (decimae
COS.VIVVS.SIBLET	COS.VIVVS.SIBLET	quartae) g(eminae), ex b(ene)
SEPTIMIAE MATRONAE	SEPTIMIAE. MATRONAE	f(iciario)
CONIVGI FECIT.	CONIVGI. FECIT	co(n)s(ularis) vivus sibi e t
		Septimiae Matronae
	(CIL III/1 3970)	coniugi fecit. ⁸³

⁷⁸ Usp. *Isto*, str. 17.

⁷⁹ U tom Tkalčićevu opisu i interpretaciji spomenika vidljivo je nedostatno arheološko znanje. Usp. Branka MIGOTTI, »The iconography of the Dioscuri on a sarcophagus from Siscia«, *Histria Antiqua*, br. 13, Pula, 2005., str. 277-285.

⁸⁰ Danas Ladarska obala 29. Usp. Ivo MAROEVIĆ, *Sisak, grad i graditeljstvo*, Sisak, 1998., str. 306.

⁸¹ Trgovac Antun Bobek i supruga mu Ana rođena Kopp, članovi su jedne od najstarijih sisačkih obitelji. Kuća koju su sagradili u prvoj polovici 19. stoljeća u Novom Sisku, na samom križanju Ladarske i Mažuranićeve ulice, poznata je danas i kao »Hatićeva kuća«. Usp. Jasna JAGAČIĆ-BORIĆ – Đurđić ZORKO, *Sisački biografski leksikon*, Sisak, 2006. (dalje: SBL).

⁸² Vjerojatno Tkalčić misli na Antuna Bobeka, jer u Vojnom Sisku nema dokaza o Andriji Bobeku. Antun Bobek otac je Škendera Bobeka, povjerenika Narodnog muzeja. Više vidi u: SBL i u: Vlatko ČAKŠIRAN, *Vojni Sisak*, Sisak, 2009., str. 97-98.

⁸³ CIL III, 3970; Josip BRUNŠMID, »Kameni spomenici Hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu«, *VAMZ*, god. 10, br. 10, Zagreb, 1909. U CIL-u stoji napomena da je spomenik s natpisom još 1804. vidio župnik Volović. Detaljna obrada u: Branka MIGOTTI, »Rimski sarkofazi...«, str. 15-16.

Potom je Tkalčić s pratnjom⁸⁴ otišao kod Mije Antolčića, jer je na tom mjestu u prosincu 1866. otkopan okrhnut sarkofag⁸⁵ s natpisom:

Tkalčićev prijepis natpisa:	Prijepis iz CIL-a:	Kalinka i Swoboda ga čitaju:
AVREL.VERERIAE OB. H. VXORI	AVREL. VERERIAE OB HON. ET. FLORE. IVVENTV ///	<i>Aurel(iae) Veneriae ob hon(orem) et flore(m) iuventu[tis], subit(a)</i>
ET. FLORAE. IVVENI (SI)BI	SVBIT	<i>morte occupatae, mi (=mihi?)</i>
MORTE. OCCVPATAE.	MORTE. OCCVPATA.	<i>pient(issimae)</i>
MIRIFN	MIPIENT	<i>virgini P. Ael(ius) Iulianu[s]</i>
VIRGINI. AEL.IVLIANVS	VIRGINI P. AEL. IVLIANV///	<i>ex num(ero) colle(gii)</i>
EX.NVM.COLLEG.DENDRO.	EX. NVM. COLLEG DENDRO	<i>dendro(phorum)</i>
V.E.	V F	<i>v(ivus) f(ecit).</i>
	(CIL III/1 10858) ⁸⁶	(CIL III/1 10858)

Za taj spomenik Ljubić je izjavio da nema osobite vrijednosti te da ga se ne isplati dopremati u Zagreb, no da bi bilo dobro »otpliniti« natpis i poslati ga u Zagreb.

Uz taj, tu u zemlji nalazio se i još jedan sarkofag od »kamena pjeskovca«, ali od male vrijednosti.⁸⁷ O njima je bilo pisano i 1867. u *Pozoru*.⁸⁸

Vrativši se u Civilni Sisak, pred župnom su crkvom Sv. Križa vidjeli Severillin sarkofag, dok je u župnom stanu pronađen »kornič« (krovna greda) sa slikama iz lovačkog života, koji Tkalčić želi da se otpremi u Zagreb. Odmah kod uličnih vrata (nažalost ne navodi kojih, možemo samo pretpostaviti da se radi o »vratima« u blizini današnje katedrale, s obzirom na to da su netom otamo izašli, a Tkalčić to »putovanje« opisuje dosta detaljno i pedantno) pronađena je kornjasta, tj. oštećena ploča s natpisom TICA. On je to interpretirao kao SEGESTICA te je pretpostavio da je bio smješten na gradskim vratima.⁸⁹ Nažalost, ne znamo što je bilo dalje s tim natpisom.

Tkalčić je tada doznao da »Stjepan Velnreiter« posjeduje dva sarkofaga bez natpisa i bez slika.⁹⁰ Vjerojatno je jedan od ta dva sarkofaga danas dio zbirke Gradskog muzeja Sisak, inv. br. 3022.⁹¹

⁸⁴ Prema putnim nalozima jasno je da je s njim bio Šime Ljubić.

⁸⁵ Detaljan opis vidi u: Branka MIGOTTI, »Rimski sarkofazi...«, str. 17.

⁸⁶ U CIL-u je napomenuto da je spomenik iskopan na zemljištu dr. Mlykovskog.

⁸⁷ Dopis Ivana Krstitelja Tkalčića Narodnom muzeju od 27. travnja 1868., Dossier Siscija, *Sisak od 1851-1935*, 42/25, AMZ.

⁸⁸ *Novi Pozor*, br. 9, god. 1, Beč, 1867.

⁸⁹ Toponim Segestika vezuje se uz pretpovijesno naselje te se spominje kod antičkih autora koji spominju događaje iz vremena prije konačne uspostave rimske vlasti na širem području Siska. U suvremenoj historiografiji prihvaćena je teza da se pretpovijesna Segestika nalazila na prostoru današnjeg Pogorelca, poluotoka koji opasuje Kupa u svojem posljednjem meandru prije ušća Save. Riječ je o naselju koje se razvilo na desnoj obali Kupe, dok će na suprotnoj obali izrasti rimska Siscija. Osim na antičkim izvorima, ova se hipoteza temelji i na arheološkim istraživanjima koja su dokazala postojanje pretpovijesnih slojeva na Pogorelcu. Segest(ik)a se vjerojatno može smatrati keltskim naseljem. Vidi više u: Ivan RADMAN-LIVAJA, »In Segestica...«, *Prilozi instituta za arheologiju*, god. 24, br. 1, Zagreb, 2007., str. 153-172.

⁹⁰ Riječ je vjerojatno o Stephanu Wellnreiteru, koji se s ocem Joachimom bavio trgovinom u Sisku. U ovom slučaju možemo zaključiti da je riječ o cjelini koja je nekada predstavljala tzv. Judinu kuću na samom uglu Trga bana Jelačića i Kranjčevićeve ulice. Usp. Ivo MAROEVIĆ, »Sisak...«, str. 156.

⁹¹ Opis u: Zdenko BURKOWSKY, »Antički kameni spomenici Gradskog muzeja Sisak«, *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak I*, Sisak, 2000., str. 79.

Na sisačkom kolodvoru nalazio se sarkofag s pokrovom bez natpisa s dvije »gole slike« (eroti), valjda u nišama i u vlasništvu je Željezničkog društva. Moguće je da se radi o neobjavljenom natpisu sarkofaga, čiji opis prva donosi Branka Migotti.⁹²

Oko njega nalazi se više rimskih spomenika od kojih je i jedan posvećen Cereri:

Tkalčičev prijepis natpisa:	Prijepis iz CIL-a:	Gračanin ga čita:
CERERI	CERERI	Cereri
AVG. SAC.	AVG . SAC	Aug(ustae). sac(rum)
Q. IVLIVS	Q . IVLIVS	Q(intus). Iulius
MODERATVS	MODERATVS	Moderatus
B. PROC	BF . PROC	b(ene)f(iciario). proc(uratoris)
V. S. L. M.	V S L M	v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito). ⁹³
	(CIL III/1 3942)	

Kaže kako je prijepis tog spomenika donio već Jakob Tkalec u svojoj sisačkoj *Spomenici*, no to nije istina.

Ti spomenici nisu bili vlasništvo Željezničkog društva, već ih je tu smjestio kaptolski providnik kao ukras za željezničku postaju. To bi značilo da su pronađeni na kaptolskom zemljištu, ako su bili u njihovu vlasništvu. Na to aludira i sam Tkalčić kada kaže da bi upravo Kaptol trebalo tražiti za dozvolu da spomenike pošalju u Zagreb.

Poslijepodne su uz pomoć trgovca Pavla Fabca, koji im je ponudio svoju »karucu«, otišli u selo Odra gdje im je seoski sudac Lovas obećao dati »stećak« (žrtvenik) s natpisom:

Tkalčičev prijepis natpisa:	Prijepis iz CIL-a:	Brunšmid ga čita:
I. O. M. C.	I. O. M. C.	I(ovi) o(ptimo) m(aximo)
I. O. O. SOLI	I. O. O. SOLI	c(onservatori)
GENIO. LOC	GENIO. LOC	I(unoni) o(ptimae) o(mnipotent),
AVR. ANTIO	AVR. ANTIO	Soli,
CIANVS	CIANVS	Genio loci
V. P.	V. P	Aur(elius) Antiocianus
		v(otum) p(osuit). ⁹⁵
	(CIL III/1 10841) ⁹⁴	

⁹² Usp. Branka MIGOTTI, »Rimski sarkofazi...«, str. 14.

⁹³ Usp. Hrvoje GRAČANIN, »Svijet antičke žene u dva južnopanonska pokrajinska središta, Sisciji i Sirmiju«, *Scrinia slavnica*, god. 4, br. 1, Slavonski Brod, 2004., str. 40.

⁹⁴ Prijepis u CIL-u stoji uz napomenu da se spomenik nalazi u zagrebačkom muzeju te da je njegov prijepis donio Ivan Krstitelj Tkalčić, a objašnjenje čitanja Mommsen, koji navodi da je ono nepouzđano.

⁹⁵ Josip BRUNŠMID, »Kameni spomenici...«, str. 97.

Pokušao je dogovoriti zamjenu spomenika koji je u njegovu vlasništvu za »neki drugi kamen«, odnosno spomenik.⁹⁶ Tako ga je Josip Jilk odveo na lokalitet »Rimska pivnica« da tamo izabere neki kamen s kojim bi bio voljan zamijeniti svoj »stećak«. Lovas je obećao prenijeti natpis do Siska, no to nije učinio.⁹⁷

Žrtvenik je Jupiteru, Junoni, Solu i mjesnom Geniju posvetio Aurelije Antiocijan, a prema Brunšmidovu mišljenju najvjerojatnije je prenesen iz Siska u Odru. Nije isključeno da je služio kao žrtvenik na nekom obližnjem imanju tipa *villa rustica*, kojih je zasigurno bilo na cestovnoj trasi prema Andautoniji.

Josip Jilk mu je na kraju u zamjenu ponudio nešto iz svoje zbirke, što je značilo da je i sam imao oveću zbirku starina. Odvezli su se potom u Sela kod Jilka gdje su pregledali »dvije slike« (dva reljefa) iskopane kod lokaliteta »Rimska pivnica«. Objе su bile od bijeloga mramora. Jedna je predstavlja čovjeka koji u lijevoj ruci drži štap i *cornu copiae* (rog obilja), a pored nogu mu se ovila zmija. Čovjek nema glave ni desne ruke i stoji na podlošku. Druga »slika« predstavlja Merkura koji lijevom rukom drži štap, dok su mu desna ruka i potkoljenice »sattrе«. Rekao je kako će obje »slike« (reljefa) donijeti u Muzej. Jilk je Narodnome muzeju poklonio i 120 komada željeza i stakla, a obećao je i još dio starina iz svoje zbirke ustupiti istom muzeju.

Tkalčić zaključuje kako su istraživanja na sisačkom području dosta slaba, jer je teren već prekopan prije petnaest do dvadeset godina, kada su sve pronađene starine razvezene u vanjske muzeje. Smatra da bi još imalo smisla kopati na župnikovoj zemlji, tzv. »Magazinu«, gdje su pronađeni Severillin sarkofag i mnogi drugi olovni lijesovi.⁹⁸ Potom je došao na gradilište Martina Puknera,⁹⁹ koji im je darovao svjetiljku s osam »ognjah«.

Idući su dan trebali ići vlastelinu Kukoviću u Topolovec, jer on »posjeduje« dva kamena odavna dopremljena iz Siska, jedan posvećen Jupiteru, a drugi Silvanu, i u Prelošćicu kupiti rimski spomenik navodno posvećen Herkulu kod seljaka Hajdinaka, no zbog lošeg vremena nisu otišli. Kukovića Tkalčić u posebnom pismu moli da spomenike preda Narodnom muzeju, dok se za spomenik kod Hajdinka obraća direktno preloškom župniku Krizmaniću, da se »pogodi« sa seljakom oko cijene koju traži za spomenik te da mu se naposljetku javi cijena.

Naredni su dan proveli u Sisku, obilazeći iskapanja kod »Rimske pivnice« i Puknerovo gradilište, gdje su pronašli komadić rimske freske »žuto bojadisane«, ogromni čavao, jelenje rogove i nekakvo mjesto za koje pretpostavlja da je na njemu stajala peć.¹⁰⁰

⁹⁶ Usp. Domagoj VUKOVIĆ, »Siscija...«, str. 66-67.

⁹⁷ Iz CIL-a je jasno da je žrtvenik ipak naknadno prebačen u zagrebački muzej.

⁹⁸ Dopis Ivana Krstitelja Tkalčića Narodnom muzeju od 28. travnja 1868., Dossier Siscija, *Sisak od 1851-1935*, 42/25, AMZ. Više vidi u: Vlatka VUKELIĆ, »Prvi pisani spomen Severillina sarkofaga...«, *VAMZ*, god. 39, br. 1, Zagreb, 2006., str. 201-216.

⁹⁹ Teško je reći o kojoj je zemljišnoj čestici točno riječ, s obzirom na to da je Pukner bio vlasnik zemljišta koje je željeznica morala otkupiti prilikom izgradnje kolodvora i popratnih željezničkih zgrada i kolosijeka. No, ono je bilo uz državnu cestu. Mislimo da je riječ o zemljištu koje se nalazilo negdje na potezu sjevernog dijela današnje Rimske ulice, Ulice kralja Zvonimira s granicom na sjeveru Kvirinove ulice.

¹⁰⁰ Na Puknerovu zemljištu navodno su provedena i arheološka iskapanja, i to vjerojatno tijekom izgradnje. Tada je pronađena rimska peć, no svi vrijedniji nalazi, prema iskazu vlasnika, pronađeni su već prije 15-20 godina i razneseni u vanjske muzeje.

Tkalčić navodi da je pokojni župnik Josip Volović¹⁰¹ trgovao olovnim ljesovima sa zemljišta na kojem je pronađen Severillin sarkofag, prodajući ih na funte.¹⁰²

U istoj je godini Šime Ljubić u dva navrata išao u Sisak, u pratnji tada već akademika Ivana Krstitelja Tkalčića, kako bi pokupili ili barem popisali starine u rukama privatnih osoba. Nekoliko starina uspjeli su dobiti na poklon za Muzej i to neki lanac i neku veliku rimsku opeku s kurzivnim pismom, dok su mnogi obećali pokloniti starine preko muzejskog povjerenika Škendera Bobeka.

Zaključak

Prateći suvremene europske arheološke trendove, koji su nužno vezani uz širu društveno-političku sliku u kojoj se Hrvatska tada nalazila, hrvatska znanstvena elita pokušala je realizirati domoljubne ciljeve zacrtane još preporodnim planovima vezanim za formiranje hrvatskoga nacionalnog identiteta. Generaciji tih istaknutih društvenih djelatnika svakako pripada Ivan Krstitelj Tkalčić. Nastavljajući svoju znanstvenu djelatnost, vezano uz sisačke arheološke terene, on se nadovezuje na temelje koje su postavili Ivan Kukuljević Sakcinski i Mijat Sabljar. U svojem petogodišnjem kapelanskom djelovanju u Sisku imao je prilike uvidjeti kompleksnost sisačkog arheološkog proučavanja, ali i nazrijeti dio njegova rješenja. U tom pogledu, istaknuo je interdisciplinarnost kao ključan pokretač rješavanja sisačkih arheoloških problema.

No, uz neosporan stručan i znanstveni rad i trud, mogli bismo zaključiti kako je Tkalčić u barem tri okolnosti imao sreće. Naime, u Sisak je došao u času kada se grad pretvorio u golemo gradilište, vezano uz ubrzan gospodarski razvoj kroz koji Sisak tada prolazi, pa mu se arheološki tereni permanentno otvaraju. Uz to, Ivan Kukuljević i Mijat Sabljar, obavljajući značajne društvene funkcije na višim razinama, potiču i iniciraju Tkalčićev terenski rad, smatrajući ga svojim nasljednikom, svjesni da sami više nemaju vremena za takve pothvate.

S treće strane, služba kapelana koju je Tkalčić obnašao otvorila mu je vrata mnogih domova u Sisku, gdje je lokalno stanovništvo bilo tradicionalno zatvoreno prema došljacima. Uza sve navedeno, u vrijeme Tkalčićeva boravka u Sisku još nije formirano lokalno arheološko društvo, što je njemu na kraju pomoglo u neometanom i samostalnom istraživanju i arheološkom rekognosciranju sisačkih arheoloških terena. Nije ovisio o društvenom tempu, planiranjima i financiranju. Što se toga tiče, on je ovisio jedino o Ivanu Kukuljeviću, Mijatu Sabljaru i Šimi Ljubiću, o čemu svjedoči njihova rukopisna ostavština.

Podatci koje nam je Tkalčić donio o stanju sisačke arheologije dragocjeni su za njezino proučavanje, jer Sisak nikada više neće u svojoj gradskoj jezgri biti tako veliko gradilište. U mnogim svojim bilješkama Tkalčić je vrlo precizan, kao i u danim opisima arheoloških nalaza a ozbiljnost njegova arheološkog djelovanja u Sisku dokazana je time što se

¹⁰¹ Josip Volović (sredina 18. st. – početak 19. st.) u Sisku se pojavljuje kao kapelan 1804. godine. U vrijeme njegova djelovanja u Sisku je boravila Napoleonova vojska (1809. – 1813.) i Sisak je proglašen trgovištem (1838.)

¹⁰² Izvješće Ivana Krstitelja Tkalčića od 27. travnja 1868., Dossier Siscija, *Sisak od 1851-1935*, 42/25, AMZ.

Theodor Mommsen,¹⁰³ stvarajući svoje kapitalno djelo *Corpus inscriptionum Latinarum (CIL)*, mahom koristio i Tkalčićevim opisima spomenika s područja Siska.

Trebamo istaknuti i da je niz spomenika koje danas smatramo izgubljenima, u svojim zapisima u prijepisu donio upravo Ivan Krstitelj Tkalčić, pa nam u tom smislu i danas pomaže u stvaranju cjelovite slike epigrafičke ostavštine antičke Siscije.

Summary

IVAN KRSTITELJ TKALČIĆ – PIONEER OF ARCHEOLOGY RESEARCH IN SISAK IN THE SECOND HALF OF THE NINETEENTH CENTURY

Contribution of Ivan Krstitelj Tkalčić to the Croatian archeology is undeniable, but it is not well known that much of his archeological work was connected with the city of Sisak. Namely, Tkalčić, as curate, lived in Sisak in the period between 1862 and 1867, and during this period he became interested not only in the Sisak community but also in the history of this ancient city. His interest was particularly orientated towards antiquity, and since he read ancient author's works about Sisak, Tkalčić had opportunity to witness and investigate in site all what he previously had read in the literature. Consequently, he participated in many amateur archeological excavations that revealed numerous artifacts. Moreover, Tkalčić himself initiated several of them. Those excavations and determination of the excavations sites mostly were planned on the basis of local oral tradition, and by no means one cannot expect that they were systematically organized. Still, Tkalčić tried to classify and systematically organize revealed artifacts. By the same token, on the basis of his huge humanistic knowledge Tkalčić also tried to organize conservation of the archeological sites and later presentation, though he was not graduated archeologist. Since during the years a great part of the revealed epigraphic artifacts has disappeared, one has to note that thanks to Tkalčić we still know much about this valuable heritage. Analyzed correspondence of Tkalčić witness that he constantly discussed archeological matters with Ivan Kukuljević Sakcinski, Matija Sabljar and Šime Ljubić. All of them tried, on the basis of the archeological artifacts, to reconstruct history of Sisak (Siscia) in antiquity, and Tkalčić's study Severilla ili slika iz progonstva krćanah u Sisku clearly witness about his contribution in this field.

KEY WORDS: *Sisak, Siscia, archeology, second half of the nineteenth century, Ivan Krstitelj Tkalčić.*

¹⁰³ Theodor Christian Matthias Mommsen (Garding, 30. studenog 1817. – Charlottenburg, 1. studenog 1903.), njemački povjesničar i pravnik, studirao je pravo i klasične znanosti 1838. – 1843. godine, a poslije nekoliko godina provedenih u Francuskoj i Italiji te kratke novinarske karijere, postao je sveučilišni profesor. Politički je bio angažiran u revoluciji 1848. – 1849., što je rezultiralo otpustom iz profesorske službe. Godine 1858. dodijeljena mu je Katedra za povijest starog vijeka na Sveučilištu u Berlinu. Bio je stalni tajnik Pruske akademije znanosti i umjetnosti, te aktivan i istaknut član pruskog parlamenta. Godine 1902. dobio je Nobelovu nagradu za književnost za djelo *Povijest Rima*.